

ISSN 0353-9873

Izdavač:

Hrvatska radio-televizija,
Hrvatski radio, Treći program

Glavna urednica Trećeg programa:

Rajka Rusan

Uredništvo:

Slavica Bastaić Batinović
Gordana Crnković
Nevenka Dujmović
Ljiljana Filipović
Ana Grbac
Boris B. Hrovat
Leonardo Kovačević
Ljubica Letinić
Irena Matijašević
Bojan Munjin
Damir Radić
Biljana Romić
Evelina Turković

Tajnice uredništva:

Jasna Bolf
Bojana Kovačić

Adresa uredništva:

Treći program
Hrvatskog radija,
Prisavlje 3,
10 000 Zagreb
Tel. 634-44-22; 634-44-24
Faks 634-44-23

treći program hrvatskog radija 85 2013

CODEN: TPHREW

Oblikovanje omota:

Stanislav Habjan, Petikat

Fotografija:

Sven Medvešek

Lektura:

Lektorska služba
Hrvatskog radija

Naklada: 500 primjeraka

Priprema i tisak:

Grafocentar – trgovina d.o.o.
Sopnička 58, Sesvete

JE LI MOJ JE- ZIK MOJ NAJVEĆI NEPRIJA- TELJ?

...pogreške jednoga naraštaja postaju afirmirani stil i gramatika idućih naraštaja.

I. B. Singer

Ljudi i decly.* Naša je sreća što ništa ne primjećujemo. Sami se mijenjamo i to ne zapažamo. U mnogim se znanstveno-fantastičnim romanima uporno razrađuje ideja mutiranja ljudske rase, odnosno stajalište da se ljudi preobražavaju i postaju posve drugačiji. A starim, onim iskonskim ljudima to nije po volji, nelagodno im je. Čini se da nema dima bez vatre pa su se tako u stvarnom životu svi već odavno promijenili te su na svojevrsan način mutirali. I to nekoliko puta. No, srećom, gotovo da to nisu ni zamijetili. Zato se zbog toga nisu ni uzrujavali.

Čovječanstvo se neprestance mijenja, samo što to katkad čini u prilično velikim skokovima, u pravilu pod utjecajem društvenih katastrofa (revolucija ili ratova) i tehnoloških otkrića. Pa doista, zar televizija nije promijenila čovječanstvo? A računalo? Mi, djeca televizije, i sami smo lako probavili prethodno čovječanstvo, a sada su se, evo, pojavili oni koji polako probavljaju nas. Mislim na našu djecu, oprostí im, Bože.

- Maksim Krongauz

Pročitavši takav optimistični početak, prirodno je upitati jesam li poludio i imam li za to dokaze. Dokaze, dakako, nemam, ali zato postoji materinski jezik koji je istodobno i ogledalo i naočale i što god još hoćete. Samo bi se od metafora vezanih uz jezik mogao sastaviti pozamašni rječnik.

Kada bi se proveo misaoni eksperiment i kada bi se mladu osobu trećega tisućljeća prenijelo u sedamdesete godine prošloga stoljeća, ali isto tako i obrnuto, odnosno kada bi se prosječnog čovjeka iz sedamdesetih koji bi za sobom ostavio perestrojku i kasnije događaje, prenijelo u ovo doba, dobili bismo zanimljive rezultate. Kod svakoga bi se od njih pojavili ozbiljni jezični problemi. To ne znači da oni uopće ne bi razumjeli jezik drugoga vremena, ali zasigurno bi im neke riječi i izrazi bili nerazumljivi. Štoviše, posve je izgledno da bi razgovor između čovjeka iz sedamdesetih godina i čovjeka trećega tisućljeća završio komunikacijskim fijaskom i to ne toliko zbog pukog nerazumijevanja riječi, koliko zbog nekompatibilnog jezičnog ponašanja.

Taj se misaoni eksperiment ostvaruje kada, primjerice, današnji studenti čitaju sovjetske novine ili kada gledaju sovjetske filmove. Čini se da je

Izvornik: Maksim Krongauz, „Jazyk moj – vrag moj?“, *Novyj mir*, Moskva, 2002., br. 10.

* U tekstovima I. Denežkine, suvremene ruske književnice nominirane za više književnih nagrada, riječ *децл* upotrebljava se u značenju *čovjek*.

komplikiranije provesti eksperiment u suprotnom smjeru. Međutim, u Rusiju se vraćaju sovjetski emigranti, ljudi iz sedamdesetih godina, i u čudu zaziru od riječi „PR-ovac/PR-ovka“ i “**declly**”.

Nerazumljiva su im čak i banalna pravila ponašanja suvremenoga kulturnog čovjeka formulirana na suvremenom jeziku:

Ne budi nabrijan!¹

Ne davi!²

Ne muljaj!³

Uključi mozak!⁴

Ne pričaj ko na placu!⁵

Nama, domaćima, sve je jasno iako niti jedan ruski glagol nije upotrijebljen u svojem standardnom značenju, a novo se značenje ne može pronaći ni u jednom rječniku. Uostalom, čudoredni će čuvari ruskoga jezika odbiti razumjeti te riječi. Da, doista, klasici nisu tako govorili.

Posljednjih su godina taština i zabrinutost u vezi s ruskim jezikom uzeli velikog maha. U narodu, a ponajprije kod novinara, tri su se potpuno različite činjenice stopile u jednu cjelinu. Konkretno se radi o planiranim izmjenama u pravopisu i interpunkciji (nazvanim još i pravopisnom reformom), o općem nezadovoljstvu načinom na koji ljudi danas govore, te o raspravi u Dumi u vezi sa Zakonom o ruskome jeziku kao državnom. Govori se i piše o nekakvom jezičnom i pojmovnom čudovištu – Zakonu o reformi ruskoga jezika. A što to zapravo znači, nije nikome jasno. Vjerojatno se smatra da će sada zastupnici u parlamentu donijeti zakon o tome kako treba govoriti drugačije, primjerice, isključivo jezikom Turgenjeva ili Tolstoja, a poslušni će ruski narod upravo to i učiniti. No čak i ako odbacimo najbesmislenije priče i mišljenja o suvremenom jeziku, opet će ostati nekakva mutna briga i iritacija vlastitim jezikom koju trenutačno osjeća mnoštvo ljudi, a među njima i inteligencija. Sve se to izražava u obliku javne kritike ruskoga jezika te u obliku pozivanja na zabrane i ispravke. Ideja da se zakonodavno umiješaju u naš jezik, koja se ispočetka činila apsurdna, postala je stvarna. U nacrtu se Zakona o ruskome jeziku kao državnom predlaže da se zabrani uporaba stranih riječi u onim slučajevima kada postoji ruska istoznačnica.

Treba nešto učiniti! Ili ne treba? Kritika jezika može pridonijeti njegovu ispravljanju, zapravo, izmjeni. No postoji i obrnuta zakonitost. Oštre izmjene u jeziku izazivaju u društvu – ili barem u jednome njegovu dijelu, žestoku kritiku. I mi se upravo sada nalazimo u takvom jednom razdoblju razvoja jezika. Suvremeni se ruski jezik, a točnije bi bilo reći – ruski govor ili čak diskurs, kritizira iz nekoliko razloga.

Kao prvo, u postsovjetsko vrijeme kao da su svi odjednom postali potpuno nepismeni, bez ikakvih pravila ili normi, tako da se može govoriti o raspadu jezika. Kao drugo, unutarnjim se problemima dodalo

271
3. program
hrvatskog
radija

¹ *biti nabrijan* u značenju 'biti srdit na koga; napadati koga' (op. prev.); u izvorniku: Не наезжай!

² u izvorniku: Не грузи!

³ u izvorniku: Не гони!

⁴ u izvorniku: Не тормози!

⁵ u izvorniku: Фильтруй базар!

širenje engleskoga jezika i kao posljedica toga – inozemni je brat podredio nekoć velikana i moćnika. Kao recept spasa preporučuje se povratak korijenima i izvorima, podizanje opće kulture; preporučuju se tečajevi retorike za zastupnike i premijere.

Teško je ne složiti se s rečenim, a još je teže, složiti se. Evo i zašto. U sovjetsko se doba pojavila zanimljiva, no nikako ne jedinstvena situacija koja se u lingvistici naziva diglosijom (grč. dvojezičje), to jest supostojanje dvaju jezika ili dviju formi istoga jezika koje su raspoređene po raznim područjima uporabe. Usporedno sa svakodnevnim ruskim jezikom pojavila se (ili je bila stvorena) još jedna njegova inačica. Nazivaju je na razne načine: sovjetski jezik, drveni jezik (kalk s francuskog – *langue de bois*; usp. *drveni rubalj*⁶), kancelarit (izraz K. Čukovskog), ali najbolje je od svih (uključujući i lingviste) o njoj pisao G. Orwell. Zato je njegov „novogovor“ (u originalu „newspeak“) postao najuobičajeniji naziv za lingvopolitičko čudovište. Diglosija se događala i u Rusiji, ali i u drugim društvima. U Staroj su Rusiji istodobno postojali razgovorni ruski jezik i književni crkvenoslavenski. Poslije, u osamnaestom stoljeću, ruski je jezik morao dijeliti vlastiti narod (preciznije, samo plemstvo) s došljakom – francuskim jezikom. U staroj su Indiji, primjerice, razgovorni jezici, prakrti, supostojali s religijskim jezikom sanskrtom. Općenito, diglosija je karakteristična za neka religiozna društva gdje se „visoki“ religijski jezik upotrebljava samo u vjerskim, ritualnim i sličnim komunikacijama. U drugim se situacijama upotrebljava „niski“ razgovorni jezik. Funkcije su sovjetskoga novogovora bliske funkcijama religijskog jezika, pa nije uzalud B. Russell komunizam nazivao religijom.

272
je li moj
jezik moj
najveći ne-
prijatelj?

U sovjetskom su se društvu zaista upotrebljavale i druge forme jezika – na primjer, svakodnevni razgovorni jezik, sleng i sl. Sve te forme gotovo da nisu međusobno interferirale budući da su se odnosile na razne društvene slojeve i na razne komunikacijske situacije. U govorima, novinama i na partijskim skupovima carevao je novogovor, a u kuhinjama i na dvorovima – razgovorni jezik, književni ili svakodnevni ovisno o govornoj situaciji i njezinim sudionicima. Sovjetski se čovjek razlikovao po tome što je znao pravodobno mijenjati registre, „dvomišlje“ (prema Orwellu) izrodilo je „dvojezičje“ i obrnuto.

Dakle, vjerojatno je ruski jezik u sovjetsko doba bio nespretnan, birokratski i malo razumljiv. Takav je bio samo jedan njegov oblik, konkretno novogovor, ali on i nije mogao biti drugačiji. Njegov je ustroj određen njegovom namjenom. Još je poznati lingvist A. M. Seliščev formulirao ključno pravilo (citirajući, uostalom, novinski tekst): *ako govori nerazumljivo, znači da je boljševik*. Ovdje treba dodati da novogovor nije bio nešto mrtvo i nepromjenjivo. Staljinski i brežnjevski novojezici „dvije“ su „velike razlike“. Funkcije jezika i zadaće „korisnika“, tj. vlasti, uvelike određuju jezične razlike. Izravnu obmanu i pranje mozgova zamijenili su ritual i zapričavanje. U tom smislu orvelovski je novojezik prepisan, po svoj prilici, iz staljinskih vremena. Mijenjale su se epohe, mijenjali su se diskursi. Diglosija se čuvala, osim što je na pomolu bila određena ekspanzija novojezika. Sfera se njegove uporabe neprestance širila. Vlast je za bilo kakav javni govor postavljala oštre zahtjeve. Prelazak na „čitanje s papira“ postao je gotovo pa obvezatan.

⁶ *drveni rubalj* (rus. деревянный рубль) – dosl. sovjetski novac koji je zbog inflacije devalvirao (op. prev.)

Gorbačovljeva je perestrojka promijenila sam ruski jezik, promijenila je uvjete njegove uporabe. Nestale su granice među raznim formama jezika i među sferama njihove uporabe. U javnim se govorima, primjerice M. S. Gorbačova ili B. N. Jeljcina, neobično spajaju elementi književnog, razgovornog jezika i još postojećeg novojezika. Nije istina da oni govore lošije od L. I. Brežnjeva, činjenica je da oni govore, a da je ovaj – čitao. Isto se može tvrditi i za zastupnike u parlamentu, i za televiziju, i za novine, i općenito za suvremeni javni jezik. Na mjesto ispravnog novojezika, prezasićenog gotovim šablonama, došla je eksplozivna smjesa. Rezultat je donekle paradoksalan: pogrešaka je znatno više, no počelo se govoriti općenito zanimljivije i bolje. Naravno, ne svi. Onaj tko je vladao samo novojezikom, odrekao se svega. Ilustracija toga je V. S. Černomydrin koji ne zna drugačije, a neprimjereno se koristio novojezikom. Rezultat je vidljiv.

Jezična se stihija obrušila i zahvatila čitav narod. Očito da gotovo svatko može javno nastupati, a neki i moraju. Danas se političari razlikuju ne samo vanjštinom, izgledom nego i jezikom. „Jezični portreti“ političara postali su obvezatna sastavnica njihova lika, instrument u političkim kampanjama pa čak i objekt parodiranja. Nikako se ne mogu zamijeniti tekstovi E. T. Gajdara, V. V. Žirinovskog i A. I. Lebeda, čak i onda kada ih čitaju spikeri. Javni je jezik umnogome postao odraz individualnosti, onako kako, općenito govoreći, i treba biti.

Na taj je način društvenih razlika u govoru sada manje, a individualnih više. A teza je o općoj nepismenosti, blago rečeno, neistinita. Jednostavno je ta nepismenost koja je oduvijek postojala, postala djelomice javna.

Ako se pogleda nejavni jezik, vidljivo je da se on nešto manje izmijenio iako je također bio pod različitim utjecajima. Istina je da se to nije dotaknulo samo najobrazovanijeg dijela ruskoga naroda, nego u prvome redu onih koji su najviše bili izloženi utjecaju televizije i tiskovina. Općenito govoreći, ruski je jezik postao raznovrsniji budući da je ujedinio različite elemente iz nekoć nespojivih jezičnih formi. U današnjem jeziku ne baš mladog i posve pametnog čovjeka čuju se takve riječi da je to tuga i žalost. Mladenački sleng, malo klasičnog lopovskog žargona, jako puno novoruskog žargona, profesionalizama – ukratko, za svačiji ukus.

A ja, primjerice, zavidim svima onima koji upotrebljavaju izraze poput „tulumariti na najjače“, „ziher“ i „mrak“, jer govoriti ruski ne znači samo „govoriti ispravno“, kao što to s vremena na vrijeme zahtijeva program „Kultura“, nego i govoriti sa zadovoljstvom, a to podrazumijeva emocionalno i stvaralački (ili bi možda bolje bilo reći – kreativno?). A sleng je, dakako, emocionalniji od književnoga jezika. Druga je stvar što se danas pomalo briše ta granica između slenga i književnog jezika, pa žargonizmi ulaze u područja koja im nisu dopuštena. Takve se riječi sve češće čuju i pišu. Učestalo se susreću riječi iz slenga i u običnom, posve kulturnom jeziku, i u časopisima i u književnim tekstovima. Nedavno je tiskan objasnidbeni rječnik takozvanog općeg žargona (autori su O. P. Jermakova, E. A. Zemska i P. I. Rozina). Mnogi su lingvisti bili nezadovoljni. Prema prihvaćenoj terminologiji, ako je riječ o žargonu, onda on nije opći (odnosno, on nije u općoj uporabi), a ako je opći, onda to više nije žargon. Taj rječnik zaista bilježi situaciju koja

se razvija. U njemu se registriraju oni žargonizmi koji se još percipiraju kao takvi, ali ih u praksi zapravo svi upotrebljavaju, tj. oni postupno ulaze u književni jezik. To se još dobro vidi i na primjeru jednog velikog problema – kriminalizacije jezika.

Je li ruski postao „kriminalniji“? Postoje dva potpuno razumna odgovora. Prvi: bez pogovora. Drugi: nikako. Nije naš jezik kriminaliziran, kako se voli pisati po novinama, nego naše društvo. A kako bi se primjereno pisalo o tom društvu, jezik je skovao odgovarajuće riječi. Kako bi se izrazile promjene na području gospodarstva ili informatike i kako bi se ljudima dala mogućnost govoriti o tome, jezik također rađa ili posuđuje nove riječi. Taj se proces ne može zaustaviti, samo se društvo može izolirati ili sterilizirati. Jednostavno je nemoguće govoriti o našem životu i našem društvu jezikom Turgenjeva.

Drugo je pitanje, zašto se toliko primjećuje ta kriminalizacija u navodnicima. Prije su kriminalnim žargonom govorili oni za koje se pretpostavljalo da će tako govoriti. Čak je i obrazovani govornik u svoj jezik mogao ubaciti pokoju takvu riječ kako bi dobio na oštromnosti. Ali ta se riječ jako izdvajala od drugih. Danas se takve riječi („obračun“, „pritisak“ i sl.) mogu čuti od svih: profesora, učenika, zastupnika u parlamentu, razbojnika... I doista, žargon je postao sveopćim.

274

je li moj jezik moj najveći neprijatelj?

Nešto se slično dogodilo i s ruskim psovka. Lingvisti su oduvijek govorili o njihovu tabuiziranju. Ali kakvo je to tabuiziranje kada ih svi Rusi upotrebljavaju? Situacija je sljedeća: kao prvo, ne svi Rusi, a kao drugo, ne uvijek i ne posvuda. Uporaba je psovki u SSSR-u donekle podsjećala na situaciju u Staroj Rusiji. Tada su se psovke ponajviše upotrebljavale u posebnim „antikršćanskim“ obredima, moglo bi se reći, u posebnoj „underground“ poganskoj kulturi koja je postojala usporedno s kršćanskom. Psovalo se u posebno vrijeme i na posebnim mjestima. Na primjer, u ruskoj banji (tom posebnom nekršćanskom mjestu). Ta je pojava bila rasprostranjena i u sovjetsko doba (nije riječ o onima koji su psovali uvijek i posvuda). Političkim su dužnosnicima psovke bile poseban znak „neslužbenosti“ i „priprostosti“. Odmarajući se i opuštajući se s kolegama u banji, bilo je jednostavno nužno psovati. Za inteligenciju su psovke također igrale ulogu simbola i nosile, koliko to god smiješno zvučalo, dašak slobode i oslobođenosti od službene religije – komunizma.

Zajedno sa svim drugim zabranjenim stvarima, psovke su se danas istrgnule na slobodu. Čuvari ruskoga jezika tvrde da su počeli češće i više psovati. Dakako da nitko nije provodio statističke provjere, ali nekako je to malo vjerojatno. Jednostavno se psovke danas susreću ondje gdje im je prije put bio prepriječen. Na primjer, u novinama i knjigama. Ako se probiju na televiziji, licemjerno ih cenzuriraju pištanjem. I ponovno je dijalektika na djelu, kao i s nepismenošću psovke su primjetnije jer su javnije, a istodobno i neprimjetnije jer su izgubile svoju znakovnu funkciju, postale su manje nepristojne.

S čime sve nisu uspoređivali jezik – s igrom, sa živim bićem, s instrumentom, sa zatvorom, ali se čini da bi ga se trebalo usporediti s juhom kako bi se zorno prikazao prelazak od sovjetskoga stanja na postsovjetsko. U sovjetsko su vrijeme postojali mnogi razni kolektivi i svaki je kuhao juhu u svojem loncu. Kod nekih je ona bila ukusnija, kod nekih vruća... Prelazeći u drugi kolektiv, trebalo je jesti drugu juhu.

I tako smo svi tada bili poliglotti: s domaćima na domaćem jeziku, s mladima na mladenačkom, s partijcima na partijskom, a s vukovima na vučjem⁷. A sad su se sve te juhe i jušice slile u jedan veliki lonac u kojemu se kuha jedna zajednička juha. Možemo, naravno, jadikovati, no treba jesti boršč s gljivama i grahom. Kako bi se umirili, treba samo reći da će se sve to za neko vrijeme sjediniti u homogenu masu. Nešto će nestati, nešto će se zadržati i ustaliti...

Po svoj je prilici jedini primjetan gubitak na tom putu razvoja jezika sveopći nestanak jezičnog ukusa. Jezična igra, nastala miješanjem raznih slojeva jezika (mnoštvo je primjera iz sovjetskog razdoblja: V. Vysocki, A. Galič, Ven. Jerofejev i dr.), ili jednostavno uporaba jako izraženog socijalnog stila (na primjer, M. Zoščenko ili A. Platonov), danas su gotovo pa nemogući. Te su metode postale norma i prestale su se percipirati kao igra. Od novih jezičnih žanrova koji usprkos svemu ipak imaju načelo igre, valja izdvojiti sprdnju. Njezina je novost, uostalom, uvjetna i sadržana ponajprije u socijalizaciji, u njezinu izlasku u javnost. A inače se privatno sprdalo i prije.

Što se tiče drugih težnji prema suvremenom jeziku, ni tu nije sve baš jednostavno. Doista se izrazito povećao priljev posuđenica iz engleskoga jezika. Utjecaj Amerike očit je i to ne samo u odnosu prema ruskome jeziku, i ne samo prema jeziku općenito. Najveći broj posuđenica otpada na nova područja u kojima se još nije formirao sustav ruskih termina ili naziva. To se, primjerice, događa u suvremenoj ekonomiji ili računalnoj tehnici. U slučaju kada nedostaje riječ za neki novi pojam, ta se riječ može skovati od starih sastavnica, a može se jednostavno posuditi. Ruski je jezik općenito krenuo tim drugim putem.

Govorimo li o konkretnim riječima, recimo da je *printer* pobijedio **uređaj za tiskanje*⁸ (posebice zato što za važan predmet u jeziku treba postojati jedna riječ, a ne opisna sintagma). U ruskom se jeziku lijepo ustalila posuđenica „kompjuter“ (od eng. *computer*), a primjerice, u njemačkom i francuskom su izmislili riječi od vlastitog jezičnog materijala i dobili *Rechner* i *ordinateur*. Zašto se u ruskome jeziku nisu pojavile riječi tipa „računalo“ ili „uređivač“, ili nekakav „stroj znanja“ prema finskom uzoru? Očito svaki jezik ima svoj put. U svakom slučaju, posudivši riječ, naš jezik nije postao manje ruski. U sličnim je sferama posuđivanje potpuno svrsishodno i ono ne predstavlja nikakvu prijetnju jeziku.

Ipak, jedna se svrsishodnost posuđivanja ne može objasniti. U mnogim su područjima orijentiranim na Ameriku, posuđivanja nesumnjivo suvišna budući da u ruskom već postoje odgovarajuće riječi (katkad su to i stare posuđenice). Unatoč tome, nove su posuđenice prestižnije i iz govora istiskuju ruske riječi. Tako se *biznismen* bori s *poduzetnikom*, *model* s *manekenkom*, *prezentacija* s *predstavljanjem*, *vizažist* i *stilist* s *frizerom* i sl. Pojava takvih posuđenica katkad otežava komunikaciju. Oglas tipa „Traži se sales manager“ odnosi se isključivo na one koji razumiju, a ostalima je zagonetka. Negativne su posljedice toga tipa ipak privremene (samo tijekom borbe i tvorbe nove terminologije) i nisu nikakva posebna prijetnja jeziku u cijelosti. Teško da mi postajemo

⁷ U podtekstu je ruska poslovice *С волками жить, по-волчьи выть* u značenju 'treba prilagoditi način života (ponašanje) surovim pravilima okoline u kojoj živimo' (op. prev.).

⁸ rus. *печатающее устройство*

manje Rusi govoreći *buhgalter*,⁹ a ne *računovođa*. I zašto su nam toliko dragi *frizeri* i *šminker* da bi ih štitili u teškoj borbi protiv *stilista* ili *vizažista*? To više što svako novo posuđivanje nosi sa sobom neku posebnu auru i zbog toga praktički nikada ne može biti potpunih ekvivalenata već postojećih riječi. Tako je *model* više od *manekenke*, a *stilist* više od *frizera*, iako je teško objasniti zašto. U svakom slučaju, prestižnije je biti *stilist* i *vizažist*, a to znači da će *frizera* biti sve manje i riječ će se polako istisnuti iz jezika. To se svojedobno dogodilo i s *brijačem*.

Količina je posuđenica u svakom jeziku velika, a to sâmi govornici ne primjećuju uvijek. Jezik je neobično stabilan sustav i sposoban je „probaviti“ strane pojave, tj. sposoban je prilagoditi ih i učiniti u ovoj ili onoj mjeri svojim. Stupanj je te adaptacije važan, no ni on ne rješava stvar. Tako riječi poput *pal'to*¹⁰ (nesklonjiva imenica) ili *poet*¹¹ (razgovijetno „o“ u nenaglašenoj poziciji) nisu potpuno probavljene, ali nisu uništile ruski jezik.

Dakle, nema straha za ruski jezik, snaći će se on. Najveći je paradoks u tome da su proturječja ta koja ruskom osiguravaju stabilnost i konzervativnost: s jedne strane, velika ruska kultura (ponajprije književnost), a s druge strane, ne pretjerano obrazovani ljudi, u prvome redu oni koji nisu studirali i koji ne razumiju strane jezike. I dok je većina takvih, ne treba se brinuti.

276

je li moj
jezik moj
najveći ne-
prijatelj?

Iz svega toga ne treba izvesti zaključak da jezik postoji sam od sebe i da ne podliježe nikakvim utjecajima. Čuvari ruskoga jezika ne zaslužuju podsmijeh nego poštovanje. Bez obzira na očit izostanak rezultata njihova truda, oni su zapravo svojevrsna protuteža oprečnim težnjama. A protuteže su potrebne. I možemo se, dakako, smijati zahtjevima da se natpisi pišu na ruskom, ali oni imaju određeni učinak.

Jezik u progonstvu. U globalu je sudbina ruskoga jezika u Rusiji prilično jasna. Još će se neko vrijeme jezik vrlo intenzivno mijenjati, ali to neće imati nikakve tragične posljedice. Drugačija je sudbina ruskoga koji su emigranti prenijeli na tuđinsko tlo. I tu postoje zaprepašujuće razlike razvoja ruskoga jezika u postevolucijskoj i današnjoj emigraciji. Govorimo li o prvome valu emigracije, tada je ruski bio konzerviran. Praktički se nije mijenjao, a posebno ako ga usporedimo s ruskim u SSSR-u. Dakako da se tu radi o onim iseljenicima u iseljeničkim društvima koja su sačuvala ruski jezik.

Danas također postoje mnoga iseljenička društva u različitim zemljama (ponajprije u SAD-u, Izraelu i Njemačkoj) koja čuvaju ruski jezik. Doduše, taj se ruski već poprilično razlikuje od ruskoga u Rusiji jer se vrlo intenzivno mijenja pod utjecajem jezika supstrata (ako tim terminom označimo matični jezik zemlje u kojoj iseljenici žive). Iako istraživanja ruskoga jezika u emigraciji tek počinju, već je podosta lingvističkih knjiga posvećenih tom problemu (radovi E. A. Zemske, G. Gusejnova, M. Polinske, E. Protasove i dr.). Zanimanje, dakako, pobuđuje i nelingvistička reakcija. I ovdje bih želio navesti oprečna stajališta koja zastupaju poznati ruski pisci: T. Tolstaja koja je tijekom šest godina po četiri mjeseca predavala u Americi, i V. Aksjonov koji je ondje stalno živio.

⁹ Ruska je riječ *бухгалтер* posuđenica iz njemačkog (njem. *Buchhalter*) (op. prev.).

¹⁰ rus. *пальто* – 'kaput'

¹¹ rus. *поэт* – 'pjesnik'

T. Tolstaja objavila je seriju članaka u novinama „Moskovskie novosti“, a prvi od njih bio je posvećen ruskome jeziku u Americi (1998, № 45, str. 17).^{*} Perspektiva je T. Tolstaje prilično jasna. Ona se negativno i potpuno ironično odnosi prema „brightonskom“¹² jeziku, iako priznaje da joj je i samoj blizak: „A katkad to i ne osvijestiš, odmahneš rukom na jezičnu učtivost i samo ispališ: 'S drajeva odmah skreni desno, na sljedećem će semaforu biti skretanje,¹³ idi tim putom i drajavaj dvije milje do plaze¹⁴. Iza sevnilevna ponovno skreni desno, nakon tri bloka će biti egzit, nemoj fulati. Nema broja, ali to nije onaj egzit gdje je benzinska, nego onaj s kioskom gdje prodaju hot dog“.¹⁵ Kraj članka zvuči optimistično za autora, a pesimistično za iseljenike: „Ali ja ću izdržati i vratiti se, a iseljenici, naravno, neće, nisu oni zbog toga emigrirali. Ja želim misliti i pisati na ruskom, a njima to nije potrebno i ne žele...

...Evo, recimo, jezik toplo preporučujem – nešto iznimno.

- Je li u aspiku?

- Ma što, što je u aspiku?! Što, što je u aspiku?! Mi ga sami doma sa zadovoljstvom jedemo. – I obraćajući mi se svisoka: – A Vi, madam, naravno, sebi ne možete priuštiti pojesti jezik? Pojesti ga mogu si priuštiti, a ovako inače ne.“

Zanimljivo je da su mnogi primjeri koje navodi T. Tolstaja, zapravo ilustracije živoga jezika (na primjer: *Da Vam naslajsam ili ćete cijeli pis?*), očito je da su to modeli jezične igre koja je nastala na temelju kalamburnog spajanja riječi iz raznih jezika, tj. radi se o vlastitoj parodiji i samim time o refleksiji o vlastitom jeziku.

Čini se da je „brightonski“ jezik izrod kojem nema mjesta na ovoj zemlji. Ali nije sve tako jednostavno. Da, on nema budućnost, on će nestati s prvim naraštajem iseljenika, ali on ima sadašnjost. Da, on ima mnogo neopravdanih posuđenica (Šteta što naši zastupnici ne mogu kazniti brightonce. Državna bi se blagajna napunila.), ali on zaista dobro opisuje tu rusko-američku realnost koja je nastala u Brightonu. On je dobar upravo na tom mjestu i u to vrijeme, pa makar njime ne budu pisana velika književna djela. Iako ni tu nije sve tako jednostavno, što se vidi iz primjera koji slijedi.

V. Aksjonov ne izražava svoje mišljenje, on jednostavno piše na onome jeziku koji T. Tolstaja kritizira. Na kraju njegova romana pod naslovom „Novi slatki stil“ naveden je komentar koji se proteže na desetak stranica i zapravo je prijevod s „brightonskog“ na ruski. Navest ću samo jedan primjer:

„Jednom je prigodom došao stari prijatelj, glumac kazališta „Sovremennik“ Igor Jurin koji je tri godine prije toga „defektirao“ iz Sovjetskog Saveza...“

Komentar: ...defektirao... (od eng. to defect – dezertirao, prekršio obvezu).

¹² Brighton Beach je dio New Yorka gdje su se većinom nastanili ruski emigranti koji govore mješavinom ruskog i engleskog (tzv. *Runglish*, *Ruglish* ili *Russlish*) (op. prev.).

¹³ rus. *ютерн* prema engleskom *U-turn* (op. prev.)

¹⁴ eng. *plaza* (preuzeto iz španjolskog) u značenju 'trg' (op. prev.)

¹⁵ rus. *хот-дожная* prema engleskom *hot dog* uz dodatak ruskog sufiksa prema modelu: *булочная, пивная* itd. (op. prev.)

*Poslije su članci bili uključeni u zbornik „Dan“ (Moskva, 2001.).

To je nesumnjivo autorski jezik jer junak još nije ni doputovao do Amerike.

Posve je jasno da je takvo posuđivanje praktički neprihvatljivo za ruski jezik budući da već postoji korijen *defekt* s potpuno drugim značenjem. Činjenica je da su dijelovi teksta romana napisani na drugom jeziku i da ih Rus koji ne zna engleski, u načelu, ne može razumjeti.

Kraj epohe. Sve metafore koje su primjenjive na jezik, istinite su na svoj način. Jezik je zatvor iz kojega nikada nećemo uspjeti pobjeći. Jezik su naočale bez kojih ne vidimo svijet koji nas okružuje. Jezik je i sluga i vladar. Jezik je istodobno i naš prijatelj i neprijatelj. Svaki se jezik mijenja pod utjecajem različitih čimbenika: vanjskih ili unutarnjih. On kao da nas prati i bilježi sve one naše najvažnije probleme i najbolnija mjesta. On ne dopušta da sami sebi lažemo niti sami sebe varamo. Društvo postaje kriminalnije i jezik za njim. Društvo potpada pod tuđi utjecaj, i jezik također. Društvo postaje slobodnije i jezik to odražava. Štoviše, mijenjajući se, jezik počinje utjecati na sve ljude koji njime govore. Izbor između „brightonskog“ i „sovjetskog“ nije puki izbor kako govoriti, nego izbor kako misliti i kako živjeti.

278

je li moj
jezik moj
najveći ne-
prijatelj?

Jao, pa mi nikada nećemo govoriti jezikom Turgenjeva. Kakav Turgenjev – mi ni naša djeca nikada nećemo govoriti čak ni jezikom Trifonova! Tako da mi trenutačno živimo u stresnim uvjetima generacijskog i višejezičnog rascjepa u jeziku, i jedino što se može savjetovati kulturnom čovjeku, jest strpljenje i snošljivost. Već će za desetak godina nastupiti razdoblje stabilizacije i mi ćemo napokon bez ikakvih zakona dobiti jedan zajednički jezik bez kojega je zajednička kultura nemoguća. Ali to u drugom životu. ■

Prijevod: Branka Barčot